

# СТОРІНКА РЕЦЕНЗЕНТА

УДК 94 (477.7)

## АНАРХІСТСЬКИЙ ЕПОС СТЕПОВОЇ УКРАЇНИ

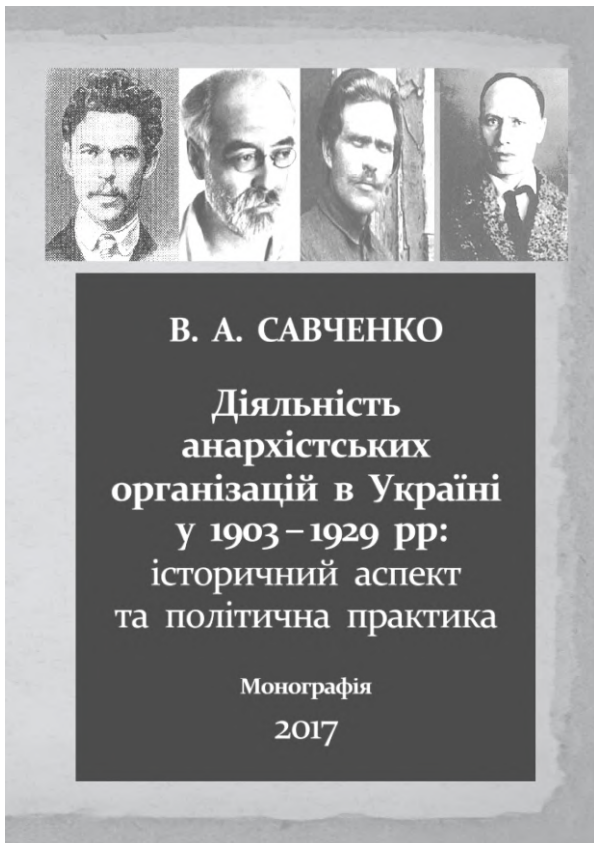
рецензія на монографію *В.А. Савченка* **Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903-1929 рр.: історичний аспект та політична практика.** – К., 2017. – 445 с.

*Олександр Лебеденко*

НДЦ «Лукомор'є»

Україна, 54003, м. Миколаїв, пл. Адміралтейська, 1

e-mail: [eminak2007@gmail.com](mailto:eminak2007@gmail.com)



Анархізм сьогодні розглядається філософами, соціологами, політологами, істориками, як соціально-політичне вчення зі своїм ідеалом суспільства, як філософський світогляд зі своєю системою цінностей, як субкультуру, як суспільно-політичний рух з певним набором суспільних практик і дискурсів. У той же час, в останнє сторіччя постійно робляться спроби маргіналізації його ідей і практик, перетворення анархізму у «попсову» дрібничку, отождолення його з утопічним прожектерством або з безглуздим насильством і практикою терору. Деструкція анархістського дискусу

пов'язана із боротьбою за історію, у той же час історію свого руху анархістські апологети інтерпретували до стану героїчного епосу.

Анархізм (ідеологія та практика) фіксувався протягом всієї історії цивілізації, хоча як соціально-політична доктрина він затвердився тільки у часи «весни народів» (др. пол. 1840-х рр.). Вплив ідей анархізму на історію та культуру європейських країн в США величезний. Ідеологія анархізму змінювала соціальну поведінку людей, анархізм сформував низку концепцій і субкультур, спонукав соціальні рухи, залишив відбиток у мистецтві та філософії. Ідеї прямої демократії та самоврядування бентежили грецькі поліси й ісландські народні збори, сільські та міські громади, кібуци, комуни та ради, даосів і кініків, пророків раннього християнства та каталонських синдикалістів. Останній раз анархісти гучно заявили про себе у грудневих бунтах 2008 р. у Греції.

Автор праці «Діяльність анархістських організацій в Україні у 1903-1929 рр.: історичний аспект та політична практика» зробив спробу неупереджено розглянути анархістський рух в Україні, показати його вплив на революційні історичні соціально-політичні процеси у першій чверті ХХ ст. Історія анархізму у Східній Європі тісно пов'язана з революціями та визвольними змаганнями першої чверті ХХ ст., з формуванням робітничого та профспілкового руху. Монографія В.А. Савченка вийшла у століття Української революції, цей ювілей дає нам привід замислитися над місцем анархістської альтернативи у нашій історії, місцем махновського руху у визвольних змаганнях.

Одеський історик Віктор Савченко відомий

численними публікаціями з історії визвольних змагань, махновського й анархістського рухів, книг «Махно», «Симон Петлюра», «12 війн за Україну», «Атаманщина», «Анархістський рух в Одесі 1903-1916 рр.» й ін. 1990 р. стаття В. Савченка «Измена «батьки» Махно и «железная метла» Л.Д. Троцкого» з'явилася на сторінках академічного журналу «История СССР», у тому ж році він захистив кандидатську дисертацію «Політика Радянської держави щодо анархістського руху на Україні в 1917-1921 рр.», в якій один з перших почав оцінювати махновський та анархістський рух з позицій історизму.

Прискіпливо розглядаючи історію анархізму на українських землях автор робить висновки, які по-новому розглядають проблему боротьби анархістів проти імперської диктатури. Головна увага у монографії приділяється дослідженню механізмів формування та функціонування анархістських структур (федерацій, конфедерацій, асоціацій, союзів, груп), організаційним формам діяльності і тактики анархістського руху в основних центрах руху. Автор розглядає особливості анархістської координації руху та регіональних комунікацій в Україні, географію та чисельність анархістських організацій, соціальний склад анархістського руху, об'єкти його пропагандистської діяльності. Масовість руху створювали не члени анархістських груп, а армія співчуваючих, які тимчасово підтримували анархістські «прямі дії».

В. Савченко слушно зауважує, що лідери анархістського руху пройшли «політичну підготовку» у РСДРП та ПСР, а на чолі анархістських груп після лютого 1917 р. стали учасники революції 1905-1907 рр. Цей висновок каже про те, що анархістський рух у часи визвольних змагань неможливо розглядати без пильного дослідження попередніх етапів еволюції анархістського руху.

На нашу думку важливим є спроба показати роль анархістів у робітничому, профспілковому, селянському, повстанському рухах. Автор робить висновки, що у першій чверті ХХ ст. анархістський рух в Україні: «...намагався підняти широкі верстви населення (робітників, селян, безробітних) на «прямі дії» проти буржуазної системи, проти білогвардійської та радянської диктатури».

Автор вказує, що 1905-1914 рр. Одеса та Катеринослав, а 1917-1925 рр. Одеса та Харків, були центрами анархістського руху у Східній Європі, у цих містах анархісти зуміли притягнути на свій бік частину робітників і

безробітних, а на Сході та Півдні України – радикальну частину селянства. У роботі аналізується діяльність анархістських федерацій і груп у 1905-1909 рр. по селах Київської, Подільської, Херсонської, Катеринославської, Полтавської губерній, робиться висновок, що у 1905-1909 рр. анархісти намагалися стати на чолі селянського руху, а у часи визвольних змагань 1918-1921 рр. скористалися своїми «напрацюваннями» на селі за попередні роки.

У роботі розглядається генеза анархістського руху, причини його піднесення та занепаду, автор досліджує анархістський рух у політичному розмаїтті першої чверті ХХ ст. в Україні, вважаючи, що анархізм в Україні відтворював еволюційні тенденції світового анархістського руху, але, у той же час, українські анархісти доповнювали світовий анархізм новими формами у вигляді махаєвського та махновського рухів, «єдиного анархізму (синтезу)», «анархізму-платформизму», «радянського анархізму».

Анархістський рух в Україні висвітлюється у монографії, як складова частина міжнародного революційного руху, що мав потенції впливати на робітничий, селянський, молодіжний, жіночий рухи, на естетичні, культурні смаки, нові сенси (авангардне мистецтво, футуризм, рух есперанто, анархо-окультизм і лібертаріанство). Країни Заходу грали роль «тилу» анархістського руху, у них вони ховалися від переслідувань, формували центри та друкували видання, збирали з'їзди та конференції.

У той же час анархісти мали намір привести народ до свободи та рівності за допомогою фізичного та психологічного насильства, використовуючи терор, що розглядався як універсальна зброя – для залякування владних структур, дезорганізації влади, створення паніки, хаосу у державі, у «пропагандистських» цілях – для самопрезентації руху та роздмухування радикальних настроїв, для підштовхування трудящих до загального бунту - революції, для залучення коштів для революції.

Особлива увага у монографії В.А. Савченка приділяється аналізу сутності махновського руху, розбудові анархістського суспільства у «вільному районі»; діяльності Конфедерації анархістських організацій України «Набат». Автор підкреслює, що хоча анархістський рух досяг свого піку на початку 1918 р., в українському селі пік популярності анархістського руху припадає на жовтень-листопад 1919 р., коли махновський рух мав сотні тисяч симпатиків по всій Україні.

На жаль, анархісти мимоволі «підіграли» більшовикам, не змогли вирішити для себе коло важливих ідеологічних питань, виробити чітку стратегію руху. Більшовики зуміли розколоти анархістський рух, залучивши частину «радянських анархістів» до лав КП(б)У, до гібридної війни проти Української держави, УНР. У той же час Конфедерації анархістських організацій України стала у відкриту опозицію до більшовицької влади, намагаючись спонукати «третю революцію». Анархісти та махновці ігнорували владу або виступали проти більшовицького диктату, махновці, користуючись моментом, втілювали ідею «вільних рад» захищаючи фактичну автономію «вільного району» навколо Гуляй-Поля. У 1920-1921 рр. Н. Махно й анархісти не втрачали надію на роздмухування «третьої революції», на перехід на свій пік значної частини РСЧА, на загальне селянське повстання в Україні.

У монографії розглядається ціла епоха анархістського руху (з грудня 1920 р. по грудень 1929 р.), що ще не була предметом наукових досліджень в українській історіографії. Автор твердить про своєрідний феномен анархістського «ренесансу» в УСРР у 1923-1926 рр., що проявився у формуванні молодіжних підпільних груп, у відродженні старих анархістських груп, появі підпільної преси.

Автор намагається знайти місце анархізму в історичному процесі в Україні першої третини ХХ ст. Він вважає, що у частині Російської імперії анархісти України виборювали ідеї свободи, рівності, федералізму й опинилися в

одному таборі з іншими революційними рухами та партіями – «на одному боці з майбутніми творцями української державності». У 1918 – сер. 1919 рр. анархістський рух, завдяки компромісам з більшовиками, опинився на боці ворогів УНР – Української держави, але виборював свій «проект» української незалежності вільної федерації, побудований на анархістських ідеалах самоорганізації. 1920 р. анархісти, за В.А. Савченком, стали «складовою частиною антибільшовицького, антидиктаторського підпілля, у структурі якого значну роль зіграли сили українського національного спротиву».

Деякі питання потребують деталізації на наступних етапах дослідження анархістського руху. Питання впливу анархізму на українських письменників (у тому числі російськомовних письменників в Україні) ще потребує конкретизації, як і питання існування в Україні підстав для дослідження проявів «радянського» анархізму, анархо-фемінізму, руху анархо-есперантистів, анархо-іллегалізму.

Монографія написана на основі величезного архівного матеріалу, матеріалів преси, спогадів учасників подій, у роботі над нею автор використав величезний матеріал української, російської, радянської та західної історіографії. Монографія стане у нагоді дослідникам української революції, визвольних змагань, дослідникам політико-соціальних рухів, досліджує міждисциплінарний науковий простір перетинів історії, політології, соціології.

*Надійшла до редакції 06.02.2017 р.*